

BOLALAR SEREBRAL FALAJIDA OLIB BORILADIGAN LOGOPEDIK ISHLARNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Murodova Mahliyo Otajonovna

Pedagogika-psixologiya fakulteti defektologiya (logopediya)
yo'nalishi 2-bosqich talabasi Namangan davlat universiteti

Ilmiy rahbar: Siddiqov Azamat Muhammadjon o'g'li
o'qituvchi Namangan davlat pedagogika instituti

Annotatsiya:

Ushbu maqolada bolalar serebral falaji haqida, ularni kelib chiqishi, sabablari, alomatlari va bunday nuqsoni bo'lgan bolalarni nutqi qanday bo'lishi va ularni o'ziga xosligi, nuqsonni oldini olish va korreksiyalash usullari haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: bolalar serebral falaji (BSF), dizartriya (pseudobulbar, qobiqosti, miyachali), bog'langan nutq, leksik-semantik buzulishlar, fonetik-fonematik buzilishlar, spastik deplegiya, epilepsiya, tonik labirint refleksi, LFK.

Аннотация:

В данной статье представлена информация о детском церебральном параличе, его происхождении, причинах, симптомах, особенностях речи детей с этим дефектом, методах профилактики и коррекции дефекта.

Ключевые слова: детский церебральный паралич (ДЦП), дизартрия (псевдобульбарная, оболочечная, церебральная), связная речь, лексико семантические нарушения, фонетико-фонематические нарушения, спастическая деплегия, эпилепсия, тонический лабиринтный рефлекс, ЛФК.

Abstract:

This article provides information about children's cerebral palsy, its origin, causes, symptoms, speech characteristics of children with this defect, methods of prevention and correction of the defect.

Keywords: children's cerebral palsy (BSF), dysarthria (pseudobulbar, shell, cerebral), connected speech, lexical-semantic disorders, phonetic-phonemic disorders, spastic deplegia, epilepsy, tonic labyrinthine reflex, LFK.

Bolalar serebral falaji — bu bosh miya harakatlantiruvchi zonalari va bosh miyadagi harakatni yo'naltiruvchi yo'llarni zararlanishi bilan kechadigan markaziy nerv sistemasi kasalligidir. Bolalar Serebral falajida miyaning harakat va nutq sistemasida erta organik buzilishlar kuzatiladi. Bu buzilishlarning sabablari turlicha bo'lishi mumkin: infeksiya kasalliklari, homiladorlik davridagi turli intoksikatsiya va jarohatlanishlar, surunkali kasalliklar, ona va homila qonining rezus faktor va guruhi bo'yicha nomunosibliigi. Bundan tashqari homilaning erta yoki kech tug'ilishi, genetik faktorlar ham asosiy shartlardan bo'lishi mumkin. Bolalar serebral falaji ona homilasining faoliyatini buzilishi

natijasida sodir bo'ladigan akusherlik jarohatlari, tug'ruq paytida kindikni bo'yin atrofida o'ralab qolishi natijasida ham paydo bo'lishi mumkin. Bunday holatda bolaning markaziy nerv sistemasiga kislorod yetishmay qolib, bosh miya nerv hujayralarini zararlanishiga olib keladi. Bolalar serebral falaji tug'ruqdan keyin neyroinfeksiyalarning kechishi va bosh miyani qattiq jarohatlanishidan ham kelib chiqishi mumkin. Bu bolalarda barcha harakat funksiyasini shakllanishida susayish va buzilishlar kuzatiladi. Boshni ushlab, o'tirish, turish funksiyalari qiyinchilik bilan yoki kechikib shakllanadi. Bolalar Serebral falajida harakatni buzilishi asosiy nuqson hisoblanib, u o'ziga xos motor anamaliyani rivojlanishini ko'rsatadi, bu esa o'z navbatida bola asab-psixik funksiyasini rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bolalar serebral falajida harakat sohasini buzilishi turli darajada namoyon bo'ladi: harakatning buzilishi shunday og'ir bo'lishi mumkinki, u bolaning erkin harakat qilishidan butunlay mahrum qiladi, muskullarning tonusi deyarli zarar ko'rmagan taqdirda ham bolalar o'z-o'ziga xizmat qilish malakalarini qiyinchilik bilan egallaydilar. Bu nuqsonga ega bolalarda faqat harakat qilishdagi qiyinchiliklar muammo tug'dirmaydi, balki ularda to'g'ri harakat qilishi haqidagi tasavvurlarni yo'qligi hamda shakllanmaganligi namoyon bo'ladi. Bolalardagi harakat buzilishlari o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish malakalarini egallanishini murakkabligi, ularni atrofdagi kattalarga qaram qilib qo'yadi. Bu ularda passivlikni, tashabbus ko'rsatmaslikni shakllantirib, motivatsion va irodaviy sohani buzilishiga olib keladi. Shunday qilib, harakat buzilishlari bolaning psixik rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Bolalar serebral falajida nutq buzilishi chastotasi 80%ni tashkil etadi. Nutq buzilishlarining o'ziga xos tomonlari miyani qay darajada zararlanishiga qarab belgilanadi. Serebral falajiga ega bolalarda ba'zi miya sohasidagi zararlanish bilan birga bosh miya po'stloq qismining buzilishlarini ikkilamchi rivojlanmaganligi yoki kech shakllanganligi ham namoyon bo'ladi. Bu miyaning ontogenetik tomondan yosh bo'lgan bo'limlari bo'lib, u insondagi psixik va nutq faoliyatini shakllanishida muhim ahamiyatga ega. Bolalar serebral falajida nutqni kech rivojlanishiga sabab, miyaning po'stloq bo'limlarini sekin shakllanishigagina emas, balki ularda amaliy faoliyatni yetarli emasligi, atrof-muhit haqida bilim va tasavvurlarni yetishmasligidir. Tarbiyaning noto'g'ri kechishi nutq rivojlanishini orqada qolishini murakkablashtiradi. Bu bolalar hayotining birinchi yillarida turli davolash muassasalarida bo'ladilar, agarda u yerda pedagogik ishga yaxshi ahamiyat berilmasa bolaning nutqiy rivojlanishi kechikishi mumkin. Bundan tashqari, bolalarning onasidan uzoqda bo'lishi salbiy emotsional holat, yangi muhitga o'rgata olmaslik nutq rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Uy sharoitida kattalar bolani juda avaylab hamma majburiyatni o'z zimmalariga oladilar. Bu bolalarda faoliyat va nutqiy muloqotga bo'lgan talabni shakllantirmay qo'yadi. Bolalar Serebral falajida nutq buzilishlari patogeneza harakat patologiyasi muhim o'rin tutadi. Bu bolalar bilan logopedik ishni tashkil qilishda nutq va harakat buzilishlarini klinik va patogenetik umumiyligini tushunish ahamiyatli hisoblanadi. Bolalar serebral falajida matorikani buzilishini o'ziga xos tomonlari bu ixtiyoriy harakatlarni shakllanmaganligi emas, balki sodda tug'ma harakat avtomatizmlarini saqlanib qolganligidir. Normal rivojlanishda bu refleklar bolaning ikki oyligida paydo bo'ladi. Tonik labirint refleksning namoyon bo'lishi bolaning bel sohasidagi bukuvchi muskullarining tonusi oshmaganligida ko'rinadi. Uning boshi orqaga egilib bo'yin va artikulyatsion muskullar taranglashgan, oyoq va qo'llar cho'zilgan holda bo'ladi, bunday bola boshini ko'tara olmaydi yoki qiyinchilik bilan bajaradi, o'girila olmaydi. Qornida yotganda bukuvchi muskullar tonusda bo'ladi, shuning uchun u boshini ko'tara olmaydi. Bolalar serebral falajida artikulyatsion matorikani buzilishini o'ziga xos tomonlaridan biri og'iz avtomatizmi bilan bog'liq tug'ma refleklarni qayta rivojlanishidagi to'xtab qolishdir. Bular: so'rish, yutish refleklari, tishlash va boshqalar. Bu refleklarni namoyon bo'lishi ixtiyoriy artikulyatsion harakatlarni rivojlanishiga to'sqinlik qiladi. Nutq-harakat

analizatorlarining organik zararlanishi nutq tovushlarini artikulatsiya qilishni buzilishiga, ovozni, nafasni, nutq tempi va ritmining intonatsiyasini izdan chiqishiga olib keladi. Fonetika-fonematik buzilishlar yetakchi hisoblanadi. Bular bolalar Serebral falajida dizartriyaning o'ziga xosligi, bu uni nutq muskullariga tonik reflekslar orqali ta'sir etishda namoyon bo'ladi. Bu esa o'tkaziladigan logopedik ishni o'ziga xos ravishda o'tkazishni talab etadi. Logopedik ish bolani shunday holatida o'tkaziladiki, tonik reflekslar nutq matorikasiga deyarli ta'sir o'tkazmasin. Bu holat logoped va nevropatolog hamkorligini talab etadi. Agarda bola logopedik mashg'ulot o'tilayotganda o'tirgan holat bo'lsa diqqatni uni boshini harakatiga qaratish zarur: bosh ko'krakka tushib ketmasligi, atrofga qiyshaymasligi, orqaga ham ketib qolmasdan o'rta chiziqda turishi zarur. Zarur hollarda bosh maxsus apparat yordamida ushlab turiladi. Mashg'ulot o'tkazilayotganda oyna va logopedning yuzi bola ko'zi chizig'ida joylashishi zarur. Bola uchun zarur holat tanlangandan so'ng massajga so'ngra artikulatsion muskullar gimnastikasiga o'tiladi. Bolalar serebral falajidagi dizartriyaning o'ziga xos tomonlari bu umumiy va nutqiy matorikani buzilishi, dizartriyaning turli shakllarini, bolalar serebral falajini ma'lum bir shakllari bilan bog'liqligidir. Ishni tayyorlov davrida umumiy muskullarni bo'shashtirish va nutq muskullaridagi tonusni kamaytirish muhim vazifa hisoblanadi. Spastik diplegiyada psevdobulbar dizartriya 80%, gemiparitik shaklida esa kasallarning uchdan bir qismida (30-35%) kuzatiladi. BSFda logopedik ishning maqsadi artikulatsion holat va harakat sezgilarini rivojlantirishdan iboratdir. Artikulatsion harakat sezgilarini yaxshilash uchun olib boriladigan mashqlar oyna yordamida harakatlarni ochiq ko'z bilan kuzatish va harakatlarini yopiq ko'z bilan diqqatli bo'lib sezish kabi mashqlar navbatma navbat qo'llaniladi. BSFda nutq va umumiy motorikaning buzilganligi o'rtasidagi bog'liqlik artikulatsion motorikadagi murakkab buzilishlar qo'l harakati funksiyalarining buzilishiga olib kelishida ham namoyon bo'ladi. Nutqiy nafasni rivojlantirish uchun puflashga oid turli mashqlar tavsiya etiladi. Lekin kichik yoshdagi serebral falajli bolalar uchun bu mashqlar har doim ham foydali bo'lavermaydi. Chunki ular bu mashqni bajarishda haddan tashqari kuch ishlatishlari mumkin. Bu esa umumiy muskul tonusining ortishini kuchaytirishi mumkin. BSFda artikulatsion motorikaning buzilishi bola nutqining talaffuz tomonining shakllantirishini qiyinlashtiribgina qolmay, balki fonematik idrokning ikkilamchi buzilishiga olib kelishi mumkin. Bu esa bolada so'zning tovush analizi hamda tovush-bo'g'in tizimining buzilishiga olib keladi. Lekin hamma bolalarda ham so'zning tovush tarkibini o'zlashtirishdagi qiyinchiliklar bir xil darajada namoyon bo'lavermaydi. Ayrim bolalar so'zni alohida tovush elementlariga bo'lishda yaqqol qiyinchiliklarga uchrasalar, boshqalari esa tovush tahlilining oddiy shakllarini qo'llashni eplay oladilar. Ko'pincha ularda so'zning tovush tahlilidagi qiyinchiliklar tovushlarni noto'g'ri talaffuz qilishda namoyon bo'ladi. Va, nihoyat, juda kam hollarda bolalarda so'zning tovush tahlilidagi qiyinchiliklar va tovushlarni noto'g'ri talaffuz qilish hollari kuzatilmagani mumkin. Bu esa bolalardagi fonetik-fonematik buzilishlarni bartaraf etishda differensial yondashishni talab etadi. Serebral falajli va dizartriya bolalar bilan olib boriladigan logopedik ishlar artikulatsion ko'nikmalarni, fonematik idrok va analizni rivojlantirishga qaratilgan bo'lishi kerak.

Xulosa qilib shuni aytish kerakki, maxsus mashg'ulotlar vaqtida bolalarga o'xshash predmetlarni, ularning asosiy xususiyatini farqlashga o'rgatib boorish (yuk mashinasini yengil mashinadan farqi), shuningdek, predmetlarning nimaga mo'ljallanganligiga qarab guruhlashtirib borishga o'rgatish kerak. Bolani lug'atini rivojlantirish uchun bolaning amaliy va hissiy tajribasini kengaytirishga qaratilgan dastlabki korreksion tadbirlar katta ahamiyat kasb etadi. Bola hayotining dastlabki davrlaridanoq faol ravishdagi predmet amaliyot harakatlarini shakllantirishga intilishi zarur. Logoped bolaning onasini bola bilan birgalikda bo'ladigan o'yinlarga jalb qilishi lozim. Bu jarayonda esa uning nutqi birmuncha

rivojlanib boradi. Lug'atni shakllantirish bo'yicha ishlar bosqichma-bosqich amalga oshirib boriladi. Birinchi bosqichda bolalar predmetlar bilan ularning tasviri va ular bilan bajaraladigan ishlar bilan birlamchi tanishtiriladi. Bu o'rinda bolaning e'tiborini jalb qilishga va uning javob reaksiyasini qo'zg'atishga yordam beradigan bir qator usullar qo'llaniladi: ya'ni predmetni kutilmaganda, to'satdan paydo bo'lib qolishi, yo'qolishi, uning harakati. DSP davo programmasi har bir bola uchun alohida tuzib chiqiladi. Bunda bosh miyaning zararlanish darajasi, sohasi, boladagi qo'shimcha belgilari, uning ko'rish, eshitish qobiliyati, aqliy-ruhiy holatlari inobatga olinadi. Ular bilan maxsus mutaxassislar mashg'ulotlar olib borishi kerak bo'ladi. Bundan tashqari bosh miyani stimmullash kabi terapiyalar o'tkazishda epilepsiya o'choqlariga ega bo'lgan bolalar bilan ishlashda ehtiyotkorlik talab etiladi. Bolalar serebral falajini davolashda asosiy realibitatsion muolaja LFK va massaj hisoblanadi. Barcha ota-onalar DSP bilan kasallangan bolalarini massaj qilishni va LFK muolajasini o'tkazishni o'rganib olishlari talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. D.R.Madazizova " Bolalar rivojlanishidagi nuqsonlarning klinik asoslari "T.: O'zbekiston faylasuflari milly jamiyati "nashriyoti 2018.
2. P.M.Po'latova ,L.N.Nurmuxammedova, D.B.Yakunjonova "Maxsus pedagogika" T: "Fan va texnologiya" nashriyoti 2014.
3. M.Y.Ayupova "Logopediya " T.:O'zbekiston faylasuflari million jamiyati " nashriyoti 2007.
4. V.S.Raxmanova "Defektologiya asoslari " T.: "Niso Poligraf "nashriyoti 2014.
5. [www. https://lex.uz](https://lex.uz)
6. [www. avitsenna.uz](http://www.avitsenna.uz)